

ภูมิปัญญาการนำทาง สู่เนื้อธรรม ของท่านพุทธทาส

อำนวยการ ยัสโยธา (โดยการสนับสนุนจาก สกว.)*

1. ความสำคัญและที่มาของหัวข้อการวิจัย

จากวิกฤตการณ์ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาจนถึงศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะช่วงที่ *ภิกษุเงื่อม พานิช* (ต่อมาคือ ท่านพุทธทาส) เข้าร่วมกาชาดพัลลภเมื่อปี พ.ศ. 2469 จนกระทั่งละสังขารเมื่อปี พ.ศ. 2536 สถานการณ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาและวงการคณะสงฆ์ไทยตกอยู่ในสภาวะสับสนเรววนไร้หลักยึด ทั้งนี้เพราะ (1) พุทธศาสนามีศาสนาแห่งศรัทธาหรือเสนาหีนอันศักดิ์สิทธิ์ที่ละเมิดแต่ต้องมิได้ แต่เป็นศาสนาแห่งปัญญา ซึ่งชาวตะวันตกถือว่าเป็นระบบคิดหรืออุดมการณ์ของชีวิตที่สามารถนำมาวิพากษ์วิจารณ์ได้แย่งเพื่อหาจุดที่ลงตัวได้เสมอ (2) สถานภาพของพุทธศาสนามีได้ถูกกำหนดโดยวงการสงฆ์เพียงฝ่ายเดียว แต่เปิดกว้างสำหรับคนทั่วไป เพราะแต่ละคนเคยบวชเรียนและมีความรู้ด้วยเช่นกัน (3) เมื่อมีการโต้แย้งกันในประเด็นที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามักจะบานปลายออกไปเรื่อยๆ โดยไม่มีองค์กรใดชี้ขาดให้เป็นที่ยอมรับร่วมกันได้ และ (4) หลัก

คำสอนของพุทธศาสนามีได้ถูกหยิบยกมาวิพากษ์เฉพาะประเด็นทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังถูกนำมาวิพากษ์ในประเด็นอื่นอีกด้วย เช่น ในระยะหลังยังถูกหยิบยกมาสนทนากับลัทธิมาร์กนำไปวิพากษ์ระบบทุนนิยมใหม่ หรือนำไปสร้างระบบการเมืองในอุดมคติแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” เป็นต้น

ในส่วนของวงการคณะสงฆ์ ก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกัน คือ ผู้ที่เข้าสู่บวรพุทธศาสนามีทั้งบวชตามประเพณี บวชเพื่อหนีสงสาร (ทำนิพพานให้แจ้ง) เพื่อผลบุญชั่วคราว (กินๆ นอนๆ ไม่ทำอะไร) บวชสนุกตามเพื่อน บวชเพื่อเยียนพระศาสนา เพราะไร้ญาติขาดมิตร อีกบางส่วน *บวชเพื่อเบียด* หรือ *บวชก่อนแต่งงาน* หรือเพื่อมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ ลาก ยศ สรรเสริญสุข และยกสถานภาพตนเองให้สูงขึ้น จากสภาพดังกล่าว ทำให้ภิกษุตกอยู่ในฐานะของผู้รู้น้อยด้วยปัญญา ล้าสมัย ไม่ทันโลก และตกอยู่ในวังวนของวัตถุนิยมเยี่ยงฆราวาสวิสัย อีกทั้งไม่ชำนาญบาลีอันเป็นภาษาต้นกำเนิดของพุทธศาสนา สุดแท้แต่ผู้ที่

*รองศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

อ้างว่ารู้ว่าจะชักชวนไปทางใด ส่วนผู้ที่สนใจศึกษาอย่างจริงจังก็ขาดแคลนตำราที่มีเนื้อหาถูกต้อง จึงทำให้ภิกษุ **หย่อนยานทั้งวินัยและสิกขาบท ขาดอุดมการณ์ ของความเป็นภิกษุ ไม่เหมาะที่จะเป็นบุคคลต้นแบบทาง “คุณวุฒิ” และ “คุณธรรม”** ไม่อยู่ในฐานะที่จะสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้คนทั่วไปได้

ครั้นเมื่อ **ภิกษุเจี๋ยม** ๗ เข้าสู่บวรพุทธศาสนา และเดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ ๗ ท่านได้เห็นวิถีชีวิตแบบ **“พระเมือง”** แล้วรู้สึกแปลกแยก ไม่ยอมรับวิถีศึกษาพุทธศาสนาและวิถีดำเนินชีวิตแบบนั้น พร้อมกันนั้นก็เริ่มเพาะบ่มอุดมการณ์แบบ **“นกกางนิ้วแตกฝู้ง”** มุ่งแสวงหาเส้นทางของตนเอง จึงตัดสินใจสลัดชีวิต **“พระเมือง”** ออกไปดำเนินชีวิตแบบ **“พระบ้าน”** และเปลี่ยนเป็น **“พระป่า”** โดยตั้งห้องทดลองทางจิตขึ้นที่สวนโมกข์ และดำเนินตามวิธีการของตนที่ค่อนข้างแปลกแหวกแนว จนถูกกล่าวหาต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะถูกหาว่าเป็น **“พระบ้า”** แต่หลังจากที่ดำเนินตามอุดมการณ์ไปได้ระยะหนึ่ง กลับได้รับการกล่าวขวัญโดยอุปมาว่าเป็นเสมือน **“จรวดท่อนแรก”** ที่ทำให้การศึกษาพุทธศาสนา กลายเป็น **เรื่องทันสมัยและเป็นวิทยาศาสตร์** จนสามารถนำออกไป **“สนทนา”** กับศาสตร์นอกวงการพุทธและโลกตะวันตกได้อย่างเป็นสากล จนเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ ได้รับการถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศไทยถึง 7 แห่ง ผลงานบางชิ้นได้รับตีพิมพ์ในสำนักพิมพ์ชั้นนำของโลก บางชิ้นได้รับรางวัลจากองค์กรยูเนสโก และอีกหลายชิ้นได้รับการแปลออกสู่หลายภาษา และตัวท่านเองยังได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนของประเทศไทยไปร่วมแสดงปาฐกถาธรรมเนื่องในโอกาสทำปฏิญญาสังคายนาที่ประเทศสหภาพพม่า (เมียนมาร์) เมื่อปี พ.ศ. 2498 เป็นต้น

จึงเป็นที่น่าสนใจว่า **ท่านใช้ภูมิปัญญาในการนำทางสู่เนื้อธรรมโดยกลวิธีใด?** จึงสามารถเปลี่ยนสถานภาพจาก **“พระบ้า”** สู่ **“จรวดท่อนแรก”** ได้สำเร็จ

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อที่จะตอบคำถามที่ว่า **ท่านใช้ภูมิปัญญาในการนำทางสู่เนื้อธรรมโดยกลวิธีใด?** ผู้วิจัยจึงลงมือสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมากมายหลายชิ้น ดังพอที่จะประมวลมานำเสนอ เช่น **ชำนาญ อิมสอาด** ได้วิจัยเรื่อง **“ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ”** (2519) พบว่า วรรณกรรมของท่านแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับ โลกียะ และ โลกุตตระ และคำสอนที่ท่านถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วน **นิกิจ พลายชุม** ได้วิจัยเรื่อง **“วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ”** (2523) พบว่างานของท่านผสมผสานอยู่ด้วยคำสอนของหลายลัทธิศาสนา เช่น ของพุทธแบบเถรวาทและมหายาน ฮินดู เช่น คริสต์ แต่ที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมของท่านมากที่สุดคือ วิถีสอนแบบเซน ส่วน **ชัชวาล คงผึ้ง** วิจัยเรื่อง **“การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ”** (2538) พบว่าบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคมของ **ธอโร** มีความชัดเจนและค่อนข้างมีความเป็นรูปธรรมมากกว่า ในขณะที่ของท่านพุทธทาสยังคงค่อนข้างเป็น **นามธรรม** (โดยเฉพาะเรื่อง **“ธัมมิกสังคมนิยม”**) นอกจากนี้ **สุวรรณ สถาอานันท์** (2536) ได้ศึกษาแนวคิดของท่านโดยเปรียบเทียบกับของนิกายมหายาน พบว่ามีแนวคิดพื้นฐานสอดคล้องกัน ส่วน **ปรีชา ช่างขวัญยืน** ได้วิจารณ์ **“ธัมมิกสังคมนิยม”** ของท่านพุทธทาสไว้ในหนังสือเรื่อง **ความคิดทางการเมืองของท่าน**

พุทธทาสภิกขุ (2538) ว่า มีหลักการไม่ตรงกับหลักแห่งสังคมนิยม และยังวิเคราะห์เรื่อง **ภาษาคน-ภาษาธรรม** ว่าเป็นผลงานที่สร้างขึ้นโดยนำเอาโมทัศน์ของตะวันตกมาใช้ตีความเพื่อที่จะทำความเข้าใจหลักคำสอนในพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังมีบทความและข้อเขียนอื่นๆ อีกหลากหลายแง่มุม ดังเช่น **ไฟโรจน์ อยู่มณฑลเชียร** ได้รวบรวมไว้ในหนังสือชื่อ **“แต่...ท่านพุทธทาส พระอริยเจ้าแห่งสวนโมกขพลาราม”** (2536) รวมได้ถึง 129 มุมมอง

ในส่วนที่เป็นภาษาต่างประเทศมีเช่น ชาวฝรั่งเศสชื่อ **Louis Gabaude** วิจัยเรื่อง **“Une hermeneutique bouddhique contemporaine de Thaïlande : Buddhadasa Bhikkhu”** ได้วิพากษ์ท่านว่า เป็นผู้มึโลกทัศน์ทันสมัย พระปัญญาชนผู้สามารถนำเอาหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา มาอธิบายในรูปแบบของวิทยาศาสตร์ได้สำเร็จ ส่วน **อิโต (Tomomi Ito)** เสนอผลงานวิจัยระดับปริญญาเอกต่อ **The Australian National University** เรื่อง **“Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth-century Thailand : Buddhadasa Bhikkhu and his world”** โดยวิธีที่เรียกว่า **องค์รวมแห่งพหุเสวนา (Totality of plural forum)** ในงานนี้ **อิโต** วิพากษ์พุทธศาสนาในสังคมไทยด้วย **“ทิวรรคน์”** ของท่านพุทธทาส ว่าเป็นความพยายามที่จะ **ประสานภูมิปัญญาไทยเข้ากับความทันสมัยของโลกตะวันตก** ท่านเผยแพร่อุดมการณ์โดยวิธีสร้างเครือข่าย โดยเริ่มต้นจากก่อตั้ง **ธรรมทานมูลนิธิ** ออกวารสาร **พุทธศาสนาสร้าง ห้องทดลองทางจิตวิญญาณ** แสวงหาผู้ร่วมอุดมการณ์ จนสามารถขยายเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวาง จากนั้นก็ก้าวมาถึงยุค **จุดพลุทางความคิด** โดยวิพากษ์พระอริยธรรมและวิธีศึกษาอภิธรรมอย่างเข้มข้น และยังได้นำเสนอเรื่อง **จิตว่าง** จนนำมาสู่การ **วิวาทะ** กัน

ในสังคมไทย โดยเฉพาะวิวาทะกับ **ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**

นอกจากนี้ **อิโต** ยังชี้ให้เห็นว่า การศึกษาพุทธศาสนาของชาวไทยที่ปรากฏในงานเขียนทางตะวันตก มักเน้นเรื่องอุดมการณ์ทางความเชื่อ โดยเฉพาะเรื่องผลบุญผลกรรม เพราะความเชื่อในลักษณะนี้จะช่วยค้ำจุนสถาบันสงฆ์และการคงอยู่ของสถาบันกษัตริย์ อย่างไรก็ตามในสังคมตะวันตกไม่ค่อยให้ความสำคัญในแง่นี้ **แต่สนใจพุทธศาสนาในแง่ของความทันสมัย ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็นเหตุเป็นผลมากกว่า** ส่วน **แจ๊คสัน (Jackson : 1988)** ได้วิพากษ์ผลงานท่านพุทธทาสไว้ในหนังสือชื่อ **“Buddhadasa : A Buddhist Thinker for the Modern World”** ว่า หนังสือเรื่อง **“ภาษาคน - ภาษาธรรม”** เป็น **ทฤษฎีสองภาษา** สร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายหลักคำสอนในพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยเฉพาะ

จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ว่านี้ แต่ยังไม่พบว่ามีการขึ้นใดมุ่งวิเคราะห์เจาะลึกเพื่อเข้าใจ **ภูมิปัญญานำทางเข้าสู่เนื้อธรรม** หรือ **วิธีวิทยา (Methodology)** ของท่านว่า ใช้ **วิธีวิทยาแบบใด** จึงสามารถกู้วิกฤติพุทธศาสนา ให้กลายเป็นที่สนใจและกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวางตลอดศตวรรษที่ 20 ที่ผ่านมา ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ลงมือศึกษาหาคำตอบในเรื่องนี้

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา **“ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่านพุทธทาส”** จากวัตถุประสงค์นี้ สามารถนำมาพัฒนาเป็นโจทย์คำถามวิจัย คือ ท่านใช้ **ภูมิปัญญา กลวิธี บทบาท** หรือ **วิธีวิทยา** แบบใด จึงสามารถนำคนให้หันเข้าหาธรรมะ นำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์ และนำหลักธรรมมา

ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และอธิบาย ศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างกว้างขวาง และจาก โจทย์คำถามนี้สามารถนำมาจำแนกเป็นคำถาม ย่อย คือ (1) ท่านวิพากษ์วิธีเผยแพร่รูปแบบ เดิมว่าอย่างไร และเพราะอะไร (2) นำเสนอ รูปแบบ วิธีการ กระบวนการที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัวอย่างไร (3) ท่านได้รับอิทธิพลทาง ความคิดมาจากแหล่งใด และนำมาประยุกต์ใช้ อย่างไร (4) ในการดำเนินตามวิธีการข้างต้น ต้องเผชิญกับอุปสรรคขวากหนามอะไร และ เอาชนะได้อย่างไร (5) จากวิธีเผยแพร่รูปแบบ แนวใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อตัวท่าน วงวิชาการทั่วไป วงวิชาการด้านศาสนา และ สังคมไทยอย่างไร (6) ท่านประสบความสำเร็จ ในการเผยแพร่รูปแบบใหม่มากน้อยเพียงใด เพราะอะไร (7) ข้อคิดสำหรับนำมาประยุกต์ใช้ มีอะไรบ้าง และจะประยุกต์ใช้อย่างไร **ซึ่งจะไม่ ตอบคำถามเหล่านี้เป็นรายชื่อแต่จะสังเคราะห์ ร้อยเรียงให้เห็นเป็นภาพรวม**

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

จากผลการวิจัยครั้งนี้ คาดหวังประโยชน์ เพื่อสนอง “พุทธทาสปริทัศน์ 3 ประการ” คือ (1) พยายามเข้าใจถึงหัวใจศาสนาของตน (2) การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา และ (3) การนำโลกออกเสียจากวัตถุนิยม และยังคง คาดหวังผลจากการนำเอา “ภูมิปัญญา หรือ กลวิธี หรือ วิธีวิทยา” ที่เป็นมรดกทางความคิด ของท่านมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวงวิชาการทั่วไป วงวิชาการด้านศาสนา และต่อชีวิตประจำวัน สืบไป

5. ระเบียบวิธีวิจัย

งานชิ้นนี้เป็นการวิจัย **เชิงคุณภาพ** (Qualitative research) และวิจัยเชิงปรัชญาศาสนา

โดยมีกระบวนการและลำดับขั้นตอน พอนำเสนอให้เห็นภาพรวมโดยย่อ ดังนี้

ลำดับแรก **ได้ปรึกษากับผู้ทรงคุณวุฒิ และ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกัลยาณมิตรทาง วิชาการ** โดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

(1) **ขั้นวางแผนศึกษา** : ร่วมกันวิพากษ์ วิเคราะห์เค้าโครงร่างของงานวิจัย และขอบเขต ประเด็นเนื้อหา แล้วนำมาปรับปรุงให้มีความ รอบคอบรัดกุมยิ่งขึ้น

(2) **ขั้นดำเนินการศึกษา**: ร่วมกันวิพากษ์ วิเคราะห์กระบวนการและรายละเอียดของเนื้อหา แล้วนำมาปรับปรุงให้ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น

(3) **ขั้นตอนภายหลังการศึกษา** : ร่วม กันตรวจสอบทบทวนสิ่งที่ได้ดำเนินการมาแล้ว ในขั้นตอนที่ 1 และ 2 แล้วนำมาปรับปรุงให้ เป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

แหล่งที่มาของหลักฐานข้อมูล

(1) **ข้อมูลจากเอกสาร** : ได้สืบค้นจาก (1) พระไตรปิฎก, คำสอนของนิกายเซน, มหายาน และของลัทธิศาสนาอื่นเท่าที่จำเป็น (2) วรรณกรรมของท่าน ทั้งความเรียง งานแปล บันทึกประสบการณ์ บทกวี เรื่องสั้น นวนิยาย หนังสือชุดธรรมโฆษณ์, ชุดลอยปทุม, ชุดหมูน ล้อธรรมจักร, ชุดไตรรัตน์ขจัดทุกข์, ชุดบัวหลวง, ชุดเทิดทูนธรรม, ชุดทูนธรรม และชุดมองด้านใน เทปธรรมะชุดบรรยายประจำวันเสาร์ รวมทั้ง งานพุทธศิลป์อื่นๆ (3) ศึกษาวัดปฏิบัติ วิธ ีอบรมสาธุศิษย์ ที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (4) ศึกษางานวิจัย บทความข้อเขียน ที่วิพากษ์ งานของท่าน ทั้งในแง่บวกและลบ

(2) **ข้อมูลจากการสัมภาษณ์** : ได้ สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบด้วย ผู้ทำหน้าที่อุปฐาก ภัณฑุ์ผู้ใกล้ชิด อุบาสก อุบาสิกา สาธุศิษย์ ตลอดจนผู้อื่นที่เห็นว่าจำเป็น แล้วนำข้อมูลมาตรวจสอบกับข้อมูลเอกสาร เพื่อ

ที่จะยืนยันความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

(3) **ข้อมูลจากภาคสนาม:** ได้ศึกษา สังเกตจากภาคสนาม โดยเฉพาะบริเวณสวนโมกข์ ทั้งสวนโมกข์เดิม ที่ตำบลพุมเรียง สวนโมกข์ ใหม่ที่ตำบลเลม็ด และสวนโมกข์นานาชาติ รวมทั้งศึกษาสังเกตจากบริเวณที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ที่ เห็นว่าจำเป็น การเก็บข้อมูลภาคสนาม จะนำ **“ทฤษฎีเฝ้ามุมมอง”** มาประยุกต์ใช้ กล่าวคือ โดยธรรมชาติของมุมมองเมื่อต้องการเหยื่อ มันจะ ชิงเส้นใยไว้เพื่อดักจับเหยื่อ ในทำนองเดียวกัน เมื่อผู้วิจัยต้องการ **เหยื่อ** (ข้อมูลภาคสนาม) จะ ลงไปฝังตัวในจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม เพื่อ สร้างเครือข่ายไว้ แล้วจะไต่ติดตามออกไป สังเกตความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลา-บุคคล- เหตุการณ์-สถานที่ ฯลฯ ให้เห็นทั้งภาพย่อย และภาพรวม เพื่อนำเอา **“เหยื่อ”** มาย่อยสลาย และใช้ตอบคำถามจากโจทย์วิจัยต่อไป

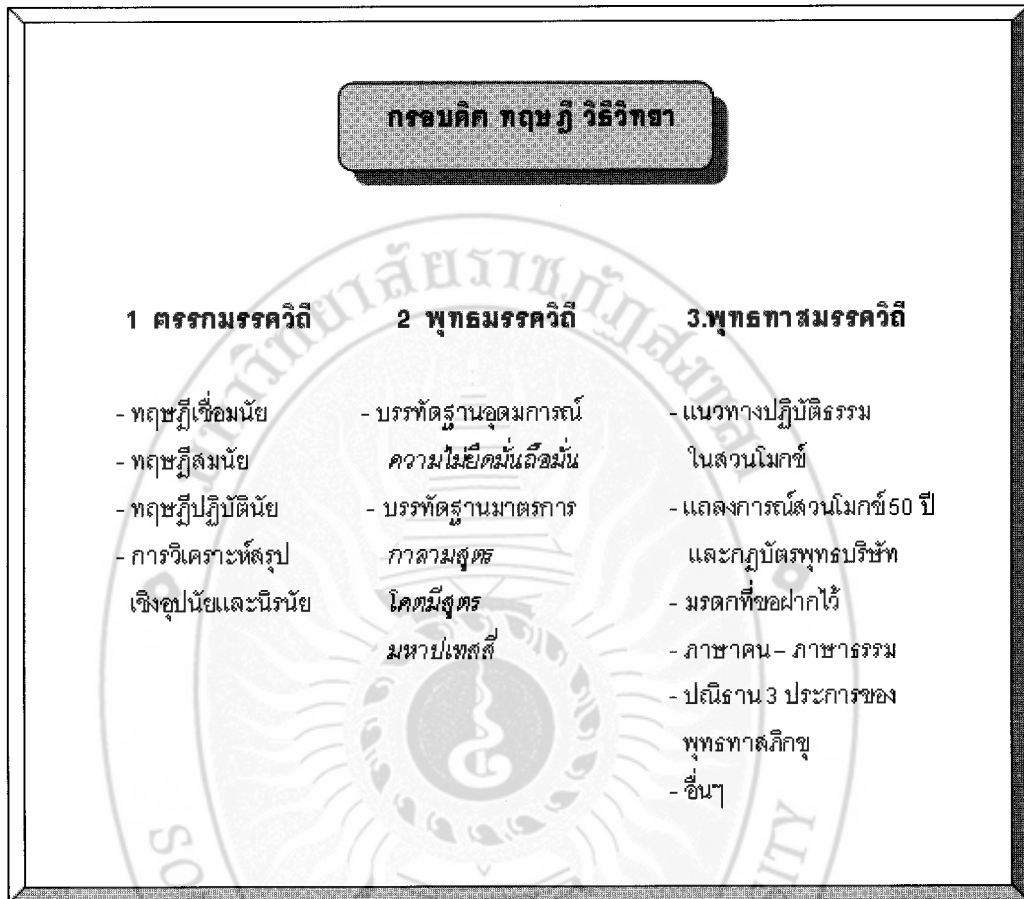
ในการแสวงหาข้อมูลเพื่อตอบคำถามวิจัย จะหาทั้งจาก**แนวกว้าง** และ **แนวลึก** ในแนวกว้าง ได้ศึกษาสังเกตรวบรวมข้อมูลทั่วไป ทั้งจาก วรรณกรรม ข้อมูลภาคสนาม และบุคคลที่เกี่ยวข้องให้ได้ปริมาณมากเท่าที่จะทำได้ เพื่อนำมาคัดสรรเอาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับประเด็นที่ ต้องการ แล้วจัดประเภทเข้าเป็นหมวดหมู่ ส่วน **ในแนวลึก** ได้นั้นวิธีวิทยาที่ท่านนำมาใช้ แล้ว นำข้อมูลจากทั้งสองส่วนนี้มาศึกษาเพิ่มเติมโดย วิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึก หาความสอดคล้อง ต้องกัน เพื่อที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์สรุป เพื่อที่จะตอบคำถามโจทย์วิจัยต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อที่จะตีความ ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และ/หรือการ อธิบายความหมายของหลักฐานข้อมูล ได้หยิบยืม ทฤษฎีที่ใช้กันในวงการตรรกวิทยา มาประยุกต์ใช้ 3 ทฤษฎี คือ (1) **ทฤษฎีเชื่อมกัน** (Coherence Theory) เพื่อที่จะตรวจสอบดูว่า ถ้าตีความแบบ นั้นแล้ว สอดคล้องกันโดยภาพรวม หรือไม่ นำ

เชื้อในทางความคิดตามหลักเหตุผลหรือไม่ (2) **ทฤษฎีสমনัย** (Correspondence Theory) เพื่อ ยืนยันว่าถ้าตีความตามข้อ 1 แล้ว มีข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานอื่นใดรองรับหรือไม่ (3) **ทฤษฎีปฏิบัติ** (Pragmatic Theory) เพื่อ ยืนยันให้หนักแน่นยิ่งขึ้นว่าถ้าตีความตามข้อ (1) และ/หรือ (2) ประกอบกันแล้ว สามารถนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันได้จริงหรือไม่

นอกจากการตรวจสอบตีความโดยทฤษฎี ทั้งสามแล้ว ยังนำ **พุทธมรรควิธี** ที่ท่านนำมาใช้ อีก 4 วิธี คือ (1) หลักแห่งความไม่ยึดมั่น ถือมั่น (2) หลักกาลามสูตร (3) หลักโคตมีสูตร และ (4) หลักมहाปเทสสี่ นอกจากนี้ ยังตรวจสอบตีความโดยอาศัย **“กรอบคิด”** ที่ตกผลึกเป็น **พุทธทาสมรรควิธี** อีก 5 กรอบคิด คือ (1) กรอบคิดจาก **“แนวทางการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์”** (2) กรอบคิดจาก **“แถลงการณ์สวนโมกข์ 50 ปี”** และ **“กฎบัตรพุทธบริษัท”** (3) กรอบคิดจาก **“มรดกที่ขอมฝากไว้”** จำนวน 189 ชิ้น (4) กรอบคิดจาก **“ภาษาคน-ภาษาธรรม”** และ (5) กรอบคิดจาก **“ปณิธาน 3 ประการ ของพุทธทาสภิกขุ”** แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะทิ้งกรอบคิดส่วนอื่นโดยสิ้นเชิง วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทุกชิ้นถูกระดมมาสร้างเป็นกรอบคิด เพื่อให้เห็นภาพรวมด้วยเช่นกัน

กรอบคิดทฤษฎี หรือ “วิธีวิทยา” (Methodology) ที่นำมาใช้ศึกษาในงานวิจัยนี้ พอจะประมวลสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

รูปแบบวิธีนำเสนอรายงานการวิจัย การนำเสนอ จะกระทำ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบ **วิธีหลัก** และ **วิธีรอง** คำว่า รูปแบบ **วิธีหลัก** หมายถึง การพรรณนาวิเคราะห์ แยกแยะให้เห็นแต่ละแง่มุม แล้วนำมาประมวลเป็นภาพรวม ส่วนรูปแบบ **วิธีรอง** เป็นรูปแบบที่ล่อมาจากงานแปลชุดขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ของท่านพุทธทาสกล่าวคือ เพื่อที่จะให้ผู้อ่านได้เห็นความสละสลวยของภาษาจากพระโอษฐ์ ท่านจึงปล่อยให้ **พุทธพจน์** ออกมาเล่าเรื่องเอง ส่วนท่านคอยเป็นสื่อกลางทำหน้าที่เพียงตั้งหัวข้อ หรือจัดประเด็น ให้เป็นเสมือน **ลูกโซ่** เชื่อมต่อให้

เห็นภาพรวม ในงานวิจัยนี้ก็เช่นกัน เพื่อที่จะได้เห็นความสละสลวย และได้อรรถรสจากภาษาของท่านโดยตรง ในบางประเด็นจะปล่อยให้ **พุทธทาสลิขิต** เดินแถวออกมาเล่าเรื่องเอง

6. ขอบเขตของการวิจัย

เพื่อที่จะตอบใจหทัยคำถามวิจัยที่ตั้งไว้ข้างต้นอย่างครบถ้วน ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาออกเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 **ปริศนาแห่งปฐมกถา**

บทที่ 2 **มรรควิธีสู่สวนโมกข์**

บทที่ 3 **รุ่งอรุณ และสนธยาที่สวนโมกข์**

- บทที่ 4 สืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอบุษฐ์ และสานต่อจากรอยพระอรหันต์
- บทที่ 5 การก้าวนำทาง และสืบทอด ธรรมเนียมพุทธทาส
- บทที่ 6 ปัจฉิมกถา : พุทธทาสวิถี - มรรควิถีสู่ความเป็นสากล

7. สถานที่ทำการวิจัย ทดลอง หรือเก็บ ข้อมูล

ผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยมี **สนาม และเวทิจำลอง** หลัก มี 3 แห่ง คือ (1) สวนโมกข์ พุมเรียง (2) สวนโมกข์ไชยา (3) สวนโมกข์ นานาชาติ จังหวัดสุราษฎร์ธานี **สนามและเวทิจำลอง** คือ สถานที่เกี่ยวข้อง เช่น ถ้าเขา ประสงค์ อุทยานแห่งชาติเขาสก อ่าวบ้านดอน วัดชยาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี และบริเวณที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย

8. สรุปผลการวิจัย

พอจะประมวลสรุปผลการวิจัย ซึ่งถือว่าเป็น กลยุทธ์ในการใช้ภูมิปัญญาทางสู่อรรถมน อย่างเป็นระบบ ดังนี้

(1) พุทธทาสอัตลักษณ์ กับการปฏิเสธร ะบบคิดแบบเดิม

พบว่าท่านมีอัตลักษณ์ คือ (1) เป็น **ทักษิณียบุคคล** ผู้ควรแก่การทักษิณา ไม่ต่างพร้อยมีรอยดำหนิ ไม่ฝักใฝ่การเมืองให้ถูก ชุบชิบนิินทา (2) **เป็นอยู่โดยชอบ** เปี่ยมไปด้วย ความปิติปราโมทย์ เชื้อแห่งกิเลสเหือดแห้ง แม้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มากกระทบก็ไม่ นำมาปรุงแต่งให้เกิดเวทนา (3) **มีความเป็น นักอุดมคติและมีปณิธานแน่วแน่** แม้จะเผชิญ อุปสรรคก็ไม่ท้อถอย (4) เป็นผู้ **มีพรสวรรค์** รู้วิธีวิเคราะห์แยกแยะหากฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ชนิดที่หาผู้เสมอเหมือนได้ยาก (5) เป็นผู้ **“มีพรแสวง”** มีนิสัยใฝ่รู้อยู่เป็นนิจ แสวงหา

ความรู้จากรอบด้าน (6) เป็นนักคิดแบบยลแบบ **โยนิโสมนสิการ** (7) มีท่าทีแบบ “**นกนางนวล แดกผู้ง**” กล้านำเสนอธรรมทัศน์แปลกใหม่ ใน ลักษณะของการ **ท้าทายผู้อื่นให้เข้ามาร่วมวง** อยู่เสมอ (8) เป็น **นักถ่ายทอดความคิด** ที่มี ประสิทธิภาพ หาผู้เสมอเหมือนได้ยาก (9) เป็น **นักทฤษฎี, นักปฏิบัติ และ นักตรวจสอบ** ทดลอง อยู่ในคนเดียวกัน

ด้วยเหตุที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวแบบนี้ท่าน จึงกล้าวิพากษ์ระบบเดิมอย่างตรงไปตรงมาว่า (1) **เป้าหมายของการบวช** มิใช่เพื่อทำ นิพพานให้แจ้ง แต่เพื่อหาลาภยศ หรือเลื่อน ฐานะทางสังคม (2) **เนื้อหาที่ใช้ศึกษา** ไม่ เป็นไปเพื่อความหมาย คลายกำหนด เพื่อสงบ เพื่อรำงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อนิพพาน โดยเฉพาะ พระอภิธรรม ท่านวิพากษ์ว่าเป็นของพวก อาจารย์รุ่นทำสังคายนาร้อยเรียงขึ้นเองแล้วนำไปใส่พระโอบุษฐ์ (3) **วิธีศึกษาล้าหลัง** มุ่งแปล ภาษาบาลีตามตัวอักษรไม่ไขเพื่อสำเร็จประโยชน์ (4) **วัตรปฏิบัติของภิกษุ** หย่อนยานทั้งวินัย และสิกขาบท ไม่เป็นบุคคลต้นแบบทั้งทาง **“คุณวุฒิ”** และ **“คุณธรรม”** (5) **โอกาสที่จะ บรรลุอุดมคติของพุทธศาสนา** คนทั่วไปสมัยนั้น ไขใจว่าการบรรลุนิพพานจะมีได้เฉพาะสมัย พุทธกาล แต่ท่านเชื่อมั่นว่ามีได้ตลอดกาล

(2) การสร้างความชอบธรรมให้แก่ ระบบคิด

หลังจากวิพากษ์ระบบเดิมแล้ว ก็ลงมือ สร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิด โดยนำ **“บรรทัดฐานอุดมการณ์”** เรื่อง **ความไม่ยึดมั่น ถือมั่น** มาใช้เป็นแนวทาง จากบรรทัดฐานนี้ เปิดโอกาสให้ท่านนำเนื้อหาในพระไตรปิฎกมา ตรวจสอบอย่างเข้มข้น ว่า คำสอนใดเป็น พระวณะหรือไม่ นอกจากนี้ยังนำ **“บรรทัดฐาน มาตรการ”** คือ หลักความเชื่อใน **กาลามสูตร**

หลักการการพื้นฐานใน **โคตมีสูตร** และหลักเทียบเคียงธรรมวินัยใน **มหาปเทศี** มาค้ำยันความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น

จากการตรวจสอบด้วยบรรทัดฐานเหล่านี้ ท่านอ้างว่าสามารถ “ร้อน” เนื้อหาในพระไตรปิฎกออกได้ถึงร้อยละ 30-60 และยังอ้างว่าการกระทำแบบนี้มิใช่ทำตามอำเภอใจตน หากแต่ทำโดยรู้สำนึกในนาม “**ทาสของพระพุทธเจ้า**” ผู้ที่พยายามเดินตามครรลองช่องทาง ที่พระพุทธองค์ทรงเปิดให้กระทำได้นั้น **ฉะนั้นจึงถือว่าการกระทำที่ชอบธรรม** และท่านยังวิพากษ์ฝ่ายตรงข้าม ว่า เชื่อพระไตรปิฎกและคำสอนสืบต่อๆ กันมาอย่างหลับหูหลับตา ไม่รู้จักใช้เครื่องมือที่พระพุทธองค์ทรงให้ไว้ตรวจสอบให้ดีเสียก่อน **ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการที่ท่านสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคิดโดย “ตรรกะ” แบบนี้ แม้จะมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย แต่หาเหตุผลมาได้แย้งได้ยาก เพราะไม่สามารถชี้ชัดว่าท่านละเมิดพุทธบัญญัติข้อใด และอย่างไร**

(3) นำเสนอธรรมทัศน์ในรูปแบบ “สหวิทยาการ” และ “บูรณาการ”

เมื่อปฏิเสธรูปแบบเดิมแล้ว ได้นำเสนอรูปแบบใหม่ ดังจะสรุปโดยสังเขป คือ (1) **ส่วนที่เป็นภาคทฤษฎี (ปริยัติ)** : ท่านไม่มองโลกแบบแยกส่วน ไม่เชื่อว่าศาสตร์เพียงแขนงเดียวจะตอบคำถามได้ทุกเรื่อง จึงระดม “**สรรพวิธีวิทยา**” เช่น พุทธวิทยา ภารตวิทยา จีนวิทยา ตะวันตกวิทยา ฯลฯ มาใช้ในรูปแบบการบูรณาการ ดังเช่น เริ่มต้นสืบค้นพระไตรปิฎก เพื่อค้นหาหลักการของเถรวาทแบบดั้งเดิม แล้วนำพระสูตรต่างๆ มาเขียนหนังสือ “**ตามรอยพระอรหันต์**” และยังนำส่วนดีของต่างลัทธิ นิกายมาประยุกต์ใช้ เช่น ของเซน, วิธีการทางวิทยาศาสตร์, ปรัชญาอินเดีย โดยเฉพาะวิธี

การของเวทานตะ เพราะเชื่อว่าเป็นพื้นฐานต่อการเข้าใจพุทธศาสนาได้อย่างดี ในส่วนของปรัชญาตะวันตก ท่านพบว่าเป็นเพียงการถกเถียงกันเพื่อประเทืองปัญญา มากกว่าที่จะช่วยดับทุกข์ นอกจากนี้ยังประยุกต์ใช้คำสอนของศาสนาคริสต์มาประยุกต์ให้เข้ากับพุทธ และยังนำของมหายานมาใช้ เพราะเห็นว่าคล้ายคลึงกับของเถรวาท และง่ายต่อการสื่อสารกับชาวบ้าน ผู้ที่มีการศึกษาน้อย ส่วนของนิกายวัชรยานที่เสนอวิธี “**หนามยอก เอาหนามบ่ง**” โดยสอนว่าเมื่อกำหนดกิเลสพิกัดเสียให้เต็มอิม แล้วจะหน่ายและหลุดพ้นไปเอง ท่านเห็นว่ามีค่านอกจากนี้ ยังศึกษาทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ **ฟรอยด์** และ **แอดเลอร์** ที่อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ว่าต้องการทอดเทิด **ปมด้อย** (ทอดเทิด = พยายามยกตนให้สูงขึ้น) มาทดลองวิเคราะห์ตามแนวพุทธ โดยเปลี่ยนเป็นจากปมด้อยเป็น **ปมเชื่อง** (อัสมีมานะ, ตัวกู-ของกู) ท่านยังได้ศึกษาแนวคิดทางการเมืองเพื่อนำมาสร้างเป็นทฤษฎีการเมืองแบบ “**ธัมมิกสังคมนิยม**” และศึกษาแนวคิดของคอมมิวนิสต์เพื่อที่จะ “**รู้เขา-รู้เรา**” จนถึงขั้นหาญกล้าประกาศตนว่า “**เป็นคอมมิวนิสต์ที่เหนือกว่าคอมมิวนิสต์ คือไม่ใช่เหล็กและเลือด แต่ใช้ความเมตตาแทน**” ส่วนวิธีทางสังคมศาสตร์ท่านนำมาประยุกต์ใช้มากมายหลายรูปแบบเช่นกัน นอกจากนี้ยังศึกษาโบราณคดีและพงศาวดาร แต่เห็นว่ามีมาประยุกต์ใช้ได้น้อย จึงเพลามือไป (2) **ส่วนที่เป็นภาคปฏิบัติ** : ได้ฝึกฝนทดลองอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ดังที่ท่านบันทึกไว้ในเรื่อง “**พุทธทาส อนุทินการปฏิบัติธรรม การศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ บันทึกgrayวันขณะฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม**” ท่านได้ทดลองฝึกฝนอยู่ในป่าเปลี่ยวเพียงผู้เดียวตลอดพรรษา ไม่ยอมพบปะเสวนากับผู้ใด ทั้งนี้เพื่อที่จะค้นหา **สภาพจิตอันปล่อยหมด** (ไม่มีความ

ยึดมั่นถือมั่นหลงเหลืออยู่อีก) และ **บทเรียน** **แห่งการตื่นอยู่เสมอ** (ดำรงอยู่โดยมีสติกำกับตลอดเวลา) และยังบันทึกรายงานการฝึกฝนและประเมินผลแต่ละวันไว้อีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ท่านจะถือว่าพุทธศาสนาเป็น “**อริยวิทยาศาสตร์**” ที่สามารถจัดทุกสิ่งได้อย่างแท้จริง แต่ก็มิได้ละเลยศาสตร์จากตะวันตก โดยเฉพาะ **วิธีการทางวิทยาศาสตร์** เพราะมีจุดเด่นที่มีวิธีการนำเสนออย่างเป็นระบบ มีลำดับขั้นตอน และพิสูจน์ตรวจสอบได้อย่างเป็นสาธารณะ ฉะนั้น ท่านจึงพยายามทุ่มเทศึกษาอย่างเข้มข้นจริงจัง เพื่อที่จะค้นหาระเบียบวิธีวิทยามาใช้เป็น **เครื่องมือ** นำเสนอหลักธรรมในพุทธศาสนา จนสามารถนำออกไปสนทนากับความเป็นสากลได้อย่างมีความหมายยิ่งขึ้น

(4) **แก้ปัญหาพระวณะขัดแย้งกันเอง, ติความให้สำเร็จประโยชน์ และบูรณาการคำสอนต่างลัทธิิกายมาใช้**

แม้จะให้ **บรรทัดอุดมการณ์** และ **บรรทัดฐานมาตรฐาน** มาตรวจสอบเพื่อ “**ร้อน**” ส่วนที่ไม่เชื่อว่าเป็นพระวณะออกได้ส่วนหนึ่งแล้ว แต่ยังประสบปัญหา คือ **เนื้อหาบางส่วนที่เชื่อว่าเป็นพระวณะ แต่ขัดแย้งกันเอง** ในกรณีนี้ ท่านเยียวยาโดยสร้าง **ทฤษฎีสองภาษา** (ภาษาคน-ภาษาธรรม) ขึ้นใช้ โดยอธิบายว่าเหตุที่พระองค์ทรงใช้ภาษาต่างกัน เพื่อให้เหมาะกับพื้นเพของแต่ละเรื่อง แต่ละบุคคล ในบางกรณีจึงตรัสเป็นภาษาคน ส่วนในอีกบางกรณีตรัสเป็นภาษาธรรม การแก้ปัญหานี้ด้วยทฤษฎีสองภาษาให้เป็นที่ยอมรับได้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์แปลกใหม่ที่ไม่เคยใครเคยกระทำมาก่อน แต่ท่านทำได้สำเร็จ จึงถือว่าเป็นวิธีการที่นำออกไป “**สนทนา**” กับความเป็นสากลได้อย่างเต็มภาคภูมิ ส่วนในกรณีของ “**ปฺราณธรรม**” ที่แฝงอยู่ในรูป

ของ “**อัสตงคตภาษา**” (บาลี-สันสกฤต) ท่านได้ทำตนเป็น “**นักประเพณีนิยมแนวใหม่**” (Neo-traditionalist) นำมาเจี๊ยะ ไน แล้วเสนอในรูปแบบของ “**อรุณโรจน์ภาษา**” (ภาษาของคนรุ่นใหม่) ให้สำเร็จประโยชน์ได้ และยังทำตนเป็น “**คนหลุดกรอบ-อยู่เหนือลัทธิิกาย**” (คำนึงถึงธรรมะมากกว่านิกาย) พยายามดำเนินตามปฏิธานเรื่องสร้างความเข้าใจระหว่างศาสนา โดยนำเอาส่วนดีจากคำสอนของนิกายอื่นมาบูรณาการตีความและประยุกต์ใช้แบบผ่อนสั้นผ่อนยาวสร้างความเข้าใจอันดีและสำเร็จประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย การใช้ภูมิปัญญาแบบนี้ ถือว่าเป็นกระบวนทัศน์แปลกใหม่ที่ไมมองโลกแบบแยกส่วน แต่เสนอให้ทุกศาสนาหันมาร่วมจับมือกันเป็น “**สหกรณ์**” เพื่อหยิบยื่นสิ่งที่ดีกว่าให้แก่มวลมนุษย์ ซึ่งถือว่ามุ่งสู่ความเป็นสากลอย่างแท้จริง

(5) **เผชิญหน้ากับปัญหาอันเนื่องมาจากการก้าวนำทางโดยกระบวนทัศน์แบบใหม่**

ในการปฏิเสธเนื้อหาในพระไตรปิฎกโดยอ้างว่าสามารถ “**ร้อน**” ออกได้จำนวนมาก และวิพากษ์วิธีศึกษาของนักอภิธรรมว่าเป็นแบบ “**นับเม็ดมะขาม**” (นำเม็ดมะขามมากองเป็นเครื่องช่วยจำว่าจิตมีจำนวนกี่ดวง) ได้นำมาสู่การเผชิญหน้ากับกระบวนทัศน์แบบเก่า ทำให้นักอภิธรรมและแนวร่วมรุมกันต่อต้านโจมตีและกล่าวร้ายหลายรูปแบบ จนก่อให้เกิดการแบ่งฝ่ายทางความคิด โดยฝ่ายหนึ่งหันมาเป็นแนวร่วมของท่านพุทธทาส ส่วนอีกฝ่ายหันไปเป็นแนวร่วมของนักอภิธรรม และท่านได้ทำหน้าที่เป็น “**แม่ทัพธรรม**” ออกสู้ศึกทั้งโดยวิวาหะและใช้หนังสือพิมพ์ “**พุทธศาสนา**” เป็นกระบอกเสียงตอบโต้ในรูปแบบที่เรียกว่า “**นำธรรมะนำมาชำระธรรมะโคลน**” โดยมอบภาระ

หน้าที่ให้ “ผู้ชมทางสังคม” ทำหน้าที่เป็น
กรรมการตัดสิน

ถึงแม้ยังไม่มี “ผู้ชมทางสังคม” ท่านใด
ออกมาชี้ชัดว่าฝ่ายใดแพ้หรือชนะ แต่การที่
ท่านกลายเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งใน
หมู่ชาวไทยและชาวต่างชาติโดยเฉพาะมหาวิทยาลัย
ชั้นนำในประเทศไทยได้ถวายปริญญาคุณศ
บัณฑิตกิตติมศักดิ์ถึง 7 แห่ง ได้รับรางวัลจาก
องค์การยูเนสโก ผลงานหลายชิ้นได้รับการแปล
เป็นหลายภาษา บางชิ้นได้รับการตีพิมพ์ใน
สำนักพิมพ์ชั้นนำของโลก ได้รับเชิญให้ไป
ประชุมเกี่ยวกับพุทธศาสนาระดับนานาชาติ มี
ผลงานตีพิมพ์ เผยแพร่ในภาษาไทยและมีเทป
ธรรมะมากกว่าภิกษุท่านใดในสมัยนั้น ประกอบ
กับวิธีการแบบสวนโมกข์กลายเป็นที่ยอมรับ
อย่างแพร่หลาย ทั้งในหมู่ชาวไทยและชาว
ต่างชาติ โดยเฉพาะในหมู่ปัญญาชนคนรุ่นใหม่
จากเหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้ จึงกล่าวได้ว่าแม้จะ
ไม่สามารถตัดสินสรุปได้อย่างเต็มปากว่าท่าน
เป็นฝ่ายชนะ แต่ถือได้ว่าไม่ใช่ฝ่ายพ่ายแพ้อย่าง
แน่นอน

(6) ลงมือ “ต่อยอด” เส้นทาง สายสวนโมกข์

หลังจากปูพื้นฐานและสร้างระบบคิดให้
มั่นคงระดับหนึ่งแล้ว สิ่งที่ต้องรีบกระทำไป
พร้อม ๆ กัน เพื่อมุ่งสู่ความเป็นสากลยิ่งขึ้น จึง
พยายามต่อยอดส่วนที่เป็น “พุทธศาสนมรดกวิถี”
หลายรูปแบบ เช่น การกำหนดแนวทางการ
ปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์ โดยให้ถือหลัก
“ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ไม่มีครูอาจารย์ คงมีแต่
กัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือกัน, ออกแถลงการณ์
สวนโมกข์ 50 ปี เพื่อประมวลสรุปผลงานระยะ
ที่ผ่านมา ในแถลงการณ์นี้สะท้อนให้เห็น
ปรัชญาแนวคิด วิธีการ การแก้ไขปัญหาเพื่อ
เอาชนะอุปสรรค และเพื่อที่จะให้เส้นทางสายนี้

ดำรงอยู่อย่างสถิตสถาพรยิ่งขึ้น จึงสร้างกฎบัตร
พุทธบริษัทขึ้นใช้เอง ในกฎบัตรฯ นี้กำหนดเป็น
หมวดหมู่ ในแต่ละหมวดหมู่ได้กำหนดแนวทาง
ปฏิบัติและบทบาทหน้าที่ที่พุทธบริษัทที่ดี ใน
บางหมวดหมู่ยังได้วิเคราะห์ปัญหาธรรมะ ปัญหา
สังคม และปัญหาโลกปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะประมวลสรุปภาพรวม
ของเส้นทางสายสวนโมกข์ เป็นที่น่าสังเกตว่ามี
เอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เด่นชัด คือ มุ่งเน้น
การตีความธรรมะให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง
ในชีวิตนี้ แม้จะต้องระดมวิธีการของต่างลัทธิ
นิกายมาใช้บ้าง ไม่ถือว่าเสียหายแต่อย่างใด
ทำนองเดียวกับการรักษาผู้ป่วย ไม่ต้องกังวลว่า
แพทย์ที่มาให้การรักษานับถือศาสนาอะไร
นับถือศาสนาเหมือนหรือต่างจากผู้ป่วย ขอเพียง
แต่สามารถรักษาอาการป่วยไข้ได้ก็พอ ซึ่งวิธี
การดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่าท่านพุทธทาส
มีทัศนคติสอดคล้องกับของพวก “ปฏิบัตินิยม” และ
มุ่งสู่ความเป็นสากลอย่างแท้จริง

(7) ประมวลสรุป “ภูมิปัญญา” บน เส้นทางสายสวนโมกข์

จากการศึกษามาแต่ต้น พอจะประมวล
สรุปให้เห็นภาพรวมของการใช้ภูมิปัญญา
อย่างเป็นระบบครบวงจรและลำดับขั้นตอน ดังนี้
(1) สร้างห้องทดลองทางจิตที่สวนโมกข์, ลงมือ
ฝึกฝนปฏิบัติอย่างเข้มข้นจริงจัง และประกาศนาม
อุทิศตนเป็น “พุทธทาส” (2) พร้อมกันนี้ ได้
ลงมือสืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์เพื่อที่
สถานต่อจากรอยพระอรหันต์ (3) เขียนหนังสือ
ชื่อ “ตามรอยพระอรหันต์” เพื่อที่จะไว้ใช้เป็น
คู่มือฝึกฝนตนเองและใช้สอนผู้ที่จะก้าวตาม (4)
เพื่อที่จะทำให้เส้นทางสายนี้ก้าวหน้านั้นคง
อย่างเป็นระบบ จึงตั้งองค์กรหรือคณะทำงานคือ
“คณะธรรมทานมูลนิธิ” (5) พร้อม ๆ กันนั้น
ได้ออกหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” ใช้เป็น

กระบอกเสียงเผยแพร่ทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างชาติ (6) ในยามชราเมื่อเห็นว่าเรี่ยวแรงมีไม่มากพอที่จะอบรมสั่งสอนได้เท่าในวัยหนุ่มได้ใช้วิธีการสอนศาสนาให้เหมาะสมกับยุคประมาณ โดยสร้าง “โรงมหรสพทางวิญญาณ” ขึ้นเป็นเครื่องช่วยสอน (7) พร้อม ๆ กันนั้นยังได้ผลิตสื่อโสตทัศนูปกรณ์มากมายหลายรูปแบบ (8) ยักย้ายถ่ายเทวิธีนำเสนอธรรมะโดยหลากหลาย (9) นำ “สื่อบันเทิง” มาใช้เป็นเครื่องมือสื่อสอนธรรมะ เช่น วิธีการของเพลง ดนตรี การแสดงหนังตะลุง ตลอดจนการนำเสนอธรรมะในรูปแบบของบทร้อยกรอง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อที่จะใช้สื่อสารกับคนหนุ่มสาวผู้ที่ยังข้องแวะอยู่กับความบันเทิงให้สำเร็จประโยชน์ แต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า “สื่อบันเทิง” ที่นำมาใช้ต้องเป็นไปเพื่อ “เรา” กุศล มิใช่ “เรา” กิเลส (10) ในกรณีที่มีปัญหาในการตีความธรรมะ ท่านได้สร้างทฤษฎีสองภาษาขึ้นใช้ (11) ใช้ภาษาอังกฤษเผยแผ่ศาสนาแก่คนต่างภาษา โดยตั้ง “ธรรมมาศรมานานาชาติ” ขึ้นที่สวนโมกข์นานาชาติเพื่อฝึกอบรมทางจิตให้แก่ชาวต่างชาติ (12) คินสิทธิให้แก่สตรีโดยตั้ง “ธรรมมาตา” ไว้ฝึกอบรมระหว่างสตรีด้วยกันเอง (13) นำวิธีการของลัทธิศาสนาอื่นมาประยุกต์ใช้ให้สำเร็จประโยชน์ (14) นำปุราณธรรมในอัสตังคตภาษา มาตีความใช้ให้เหมาะสมกับคนรุ่นใหม่ (15) วิธีการที่นำเสนอล้วนแปลกใหม่ชวนติดตามอยู่เสมอ (16) นำสิ่งที่เป็น “นามธรรม” ซึ่งรู้ตามเห็นตามได้ยาก มาอุปมาเปรียบกับสิ่งที่เป็น “รูปธรรม” ซึ่งรู้ตามเห็นตามได้ง่าย (17) นำกลยุทธ์ทางการโฆษณาสินค้ามาโฆษณาธรรมะ (ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส) (18) เพื่อที่จะช่วยให้งานเผยแผ่ธรรมะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ท่านได้เขียน แต่ง แปล แปลงหนังสือจำนวนมาก (19) อีกทั้งยังดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ ทั้งเล่มหนา เล่มบาง

เพื่อที่สะดวกต่อการจำหน่ายต่อการแจก และหยิบอ่าน ประหยัดทั้งเวลา และมีประสิทธิภาพต่อการเผยแพร่ (20) ในกรณีที่ไม่สะดวกในการเขียน ได้พูดลงแถบบันทึกเสียง (เทปธรรมะ) เพื่อสื่อสารกับผู้ที่ไม่มีความอ่านหนังสือหรืออ่านไม่ออก (21) ส่วนผู้ที่อยู่ห่างไกลไม่สามารถเดินทางมา “รับแจกดวงตา” ที่สวนโมกข์ได้ ท่านได้เดินทางไปแจกให้ถึงที่โดยวิธีต่าง ๆ (โดยเฉพาะในสมัยวัยหนุ่มที่ยังเดินทางได้แคล่วคล่องว่องไว) เช่น การล่องเรือแสดงธรรม และออกเทศนาสัญจร (22) เพื่อที่จะให้เส้นทางสายสวนโมกข์เผยแพร่อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ได้สร้างเครือข่ายสหธรรมิกได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แม้ท่านจะกล่าวอยู่เสมอว่าสวนโมกข์มีเพียงแห่งเดียวที่ไชยา แต่เครือข่ายทาง “จิตวิญญาณ” มีอยู่ทั่วไป เช่น ที่กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ หรือแม้แต่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (23) ในบางกรณีท่านลงมือสร้างแกนนำไว้ช่วยทำหน้าที่เผยแพร่ โดยจัดอบรมกลุ่มคนต่าง ๆ เช่น ผู้พิพากษา หรือออกบรรยายธรรมเพื่อ “ต่อหางสนับ” ให้แก่นิสิตนักศึกษาตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ (มหาวิทยาลัยมุ่งสร้างแต่ความเก่ง ท่านต่อเติมความดีให้) (24) ให้การอบรมครู นักเรียน และภิกษุสามเณรบวชใหม่ (25) ก่อนละสังขารได้ฝากมรดกธรรมไว้สืบทอดศาสนา เป็นต้น

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ถือว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาอย่างเป็นกระบวนการและเป็นระบบครบวงจร ล้วนแต่นั่นเรื่องความแปลกใหม่ทันสมัย ทำทนาย และสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงอย่างเป็นรูปธรรมได้ในกาลชาติปัจจุบัน ถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในวงการศึกษา วงการศาสนา และวงวิชาการทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทเรียนแห่งการเอาชนะอุปสรรค ความเครียด ความกลัว และการเอาชนะใจตนเอง หรือเอาชนะอินทรีย์โดยลงมือทำในสิ่งตรงข้าม

(Anti) ตามแบบฉบับที่เรียกว่า “หนามยอกเอาหนามบ่ง” ซึ่งประยุกต์มาจาก บาลีภยเภทวรรค เพียงวิธีเดียว ก็ถือว่าเกินคุ้มสำหรับบทเรียนแห่งชีวิตและการต่อสู้ (ดู รายละเอียดในรายงานการวิจัยฉบับเต็ม) นอกจากนี้ ยังมีภูมิปัญญาอีกหลายด้าน ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและมวลมนุษยชาติทั่วไป

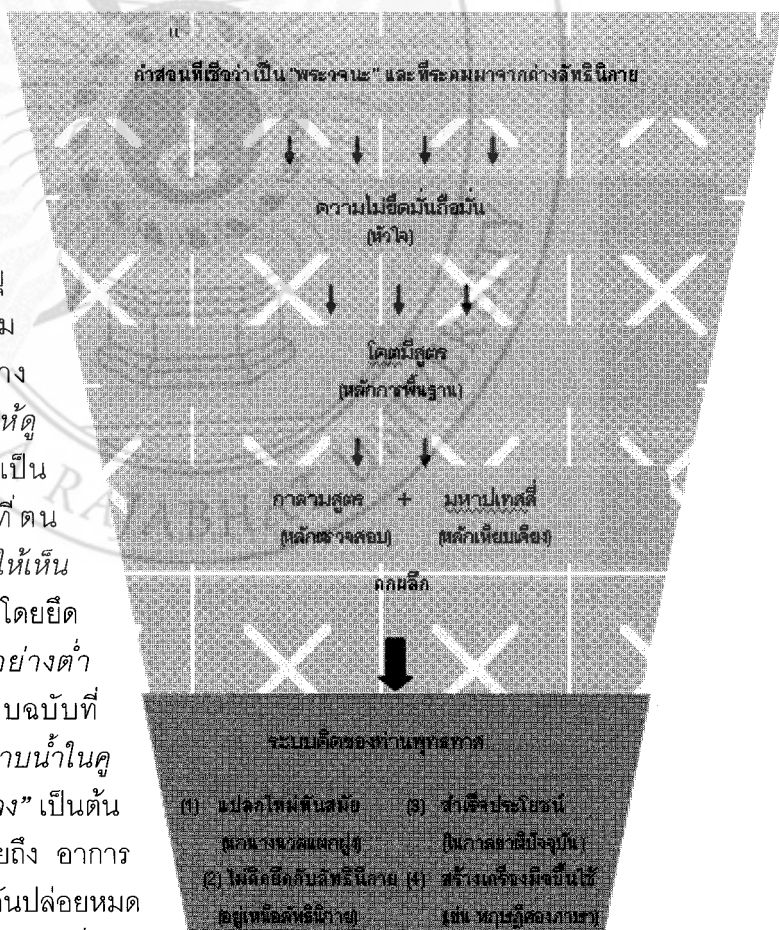
(8) กลยุทธ์ “สืบทอดธรรม” แบบพุทธทาส หลังจากประมวลข้อมูลจากรอบด้านแล้ว พบว่าท่านพุทธทาสมีกลยุทธ์ในการสืบทอดธรรมโดย 7 วิธีหลัก ๆ คือ การพูดให้ฟัง, เขียนให้อ่าน, ชวนให้คิด, ทำให้ดู, อยู่ให้เห็น, เย็นให้สัมผัส และ โน้มนำให้ทำตาม. กล่าวคือ

- (1) คำว่า **พูดให้ฟัง** หมายถึง การเทศนาอบรมสั่งสอน ทั้งในและนอกสวนโมกข์
- (2) คำว่า **เขียนให้อ่าน** หมายถึง การเขียนหนังสือ รวมทั้งแต่งแปล และแปลง
- (3) คำว่า **ชวนให้คิด** หมายถึง การช่วยผู้ให้คิดจากภาพปริศนาธรรม (โดยเฉพาะที่โรงมหรสพทางวิญญาน)
- (4) คำว่า **ทำให้ดู** หมายถึง สอนโดยวิธีทำให้ดูเป็นแบบอย่าง ไม่สอนในสิ่งที่ตนปฏิบัติไม่ได้
- (5) คำว่า **อยู่ให้เห็น** หมายถึง อยู่อย่างเรียบง่าย โดยยึดปรัชญาชีวิตแบบ “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ตามแบบฉบับที่เรียกว่า “ฉันทขว้างจันแฉว อาบน้ำในคูนอนกฏีเส้าหนู ฟังยุงร้องเพลง” เป็นต้น
- (6) คำว่า **เย็นให้สัมผัส** หมายถึง อาการสงบเย็นเยี่ยงผู้ที่มีสภาพจิตใจอันปล่อยหมดไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้นจะไม่โอนเอนหวั่นไหว

และ (7) คำว่า **โน้มนำให้ทำตาม** หมายถึง การชวนให้ ลงมือฝึกฝนปฏิบัติตาม โดยมีคติเตือนใจว่า “ถ้าไม่ทำตามทีสอน อย่ามาอ่อนเรียกว่าอาจารย์”

9. แผนภาพ “การกลั่นกรอง” และ “ตกผลึก” ระบบคิดของท่านพุทธทาส

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น พอจะประมวลสรุป “การกลั่นกรอง” และ “ตกผลึก” ระบบคิดของท่านพุทธทาส ดังแผนภาพต่อไปนี้

10. อภิปรายผลการวิจัย

แม้ว่าโดยวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้ เป็นความพยายามที่จะนำเสนอ “ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรม” แต่โดยภาพรวมเป็นการนำเสนอบทเรียนแห่งชีวิตและการต่อสู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคตามปณิธานและอุดมการณ์ที่คิดฝัน อีกทั้งเป็นบทเรียนแห่งการ “วิวาทะ” เพื่อตอบโต้ ปกป้องความเชื่อตามอุดมการณ์ จนนำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์กันในวงการศาสนาอย่างกว้างขวางตลอดศตวรรษที่ 20 ที่ผ่านมา การกระทำดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและทางลบต่อตัวท่านเองและสังคม ส่วนที่กระทบท่านในทางบวก คือ ได้สร้างเส้นทางสายสวนโมกข์ให้เป็นที่ยอมรับทั้งในหมู่คนไทยและชาวต่างชาติ ส่วนผลทางลบอันเกิดจากความพยายามบุกเบิกเส้นทางสายนี้ ท่านต้องเผชิญหน้ากับพวกหัวเก่า (กลุ่มอภิธรรม) ถูกเข้าใจผิดและกล่าวหาว่าร้ายต่าง ๆ นานา จนถึงขั้นถูกฟ้องร้องว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ในส่วนของผลกระทบทางสังคม มีได้ส่งผลในทางลบ มีแต่ทางบวก ทำให้วงวิชาการด้านพุทธศาสนามีความตื่นตัว เห็นคุณค่าของพุทธศาสนามากขึ้น โดยเฉพาะคนหนุ่มสาว และยังมีการเอากลวิธีของท่านไปประยุกต์ใช้ในวงวิชาการด้านอื่นอีกด้วย

แต่ก็ต้องเข้าใจว่าจนกระทั่งถึงบัดนี้ ยังไม่อาจมีข้อสรุปให้เป็นที่ยอมรับร่วมกันทุกฝ่ายว่า บทเรียนที่ท่านนำเสนอมีความถูกต้องสมบูรณ์ครบถ้วนในทุกแง่ทุกมุมหรือไม่ ทั้งนี้เพราะในบทเรียนที่เกี่ยวกับแนวคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ จะมีความรู้สึกนึกคิดและภูมิปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง อยู่ด้วย ผู้ที่รับรู้ข่าวสารข้อมูลต่างก็มีค่านิยม ต่างกัน ความเชื่อความคิดเห็นต่างกัน ประสบการณ์ในการรับรู้ต่างกัน ผลประโยชน์ ต่างกัน และมีอคติต่อกัน ย่อมจะเข้าใจและประเมินบทเรียนนี้ว่า “ล้มเหลว”

หรือ “สำเร็จ” แตกต่างกันได้ตามภูมิหลังของแต่ละคน

อย่างไรก็ตาม ถ้าวิเคราะห์อย่างรอบคอบด้วยใจเป็นกลาง จะได้ว่าบทเรียนนี้จะต้องสมบูรณ์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับ “กรอบคิด” หรือ “กฎเกณฑ์กติกา” ที่แต่ละฝ่ายนำมาใช้ ในส่วนของท่านพุทธทาส ได้นำเอา “พุทธมรรควิธี” ที่พระพุทธรองค์ทรงเปิดช่องทางไว้ให้ โดยนำมาใช้ 4 กรอบคิด คือ หลักคำสอนเรื่อง (1) ความไม่ยึดมั่นถือมั่น (2) กาลามสูตร (3) โคตมสูตร และ (4) มหาปเทศสี่ ถ้าวัดด้วยกรอบคิดทั้งสี่นี้ จะได้ว่ากระบวนการที่ศรัทธาของท่านมีได้ออกนอกกรอบนอกทางแต่อย่างใด แต่สำหรับผู้ที่ไม่เห็นด้วย อาจสร้างกรอบคิดหรือกฎเกณฑ์กติกาที่ต่างรูปแบบมาเป็นมาตรฐานวัด เช่น ถือเอาตามถ้อยคำสำนวนตามตัวอักษรเท่าที่ (1) มีปรากฏในพระไตรปิฎก (2) พระอภิธรรม และ (3) การถือเคร่งครัดตามบาลี ถ้าเอากฎกรอบนี้มาเป็นมาตรฐานวัด จะได้ว่ากระบวนการที่ศรัทธาของท่านออกนอกกรอบนอกทางไปบ้าง เพราะไม่สอดคล้องกับพระไตรปิฎกทั้งหมด มีบางส่วนที่ผิดแปลกคลาดเคลื่อนออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นพระอภิธรรม

ทั้งหมดนี้จึงขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์กติกาที่แต่ละฝ่ายนำมาใช้ จะกล่าวให้ชัดแจ้งว่าของฝ่ายใดถูกหรือผิดเป็นเรื่องยาก อาจนำมาสู่การโต้แย้งกันไม่รู้จบ ต้องยอมรับความจริงว่าการศึกษาศาสนาเป็นเรื่องของการตีความตามที่เข้าใจ จะเห็นได้ว่าปราชญ์รุ่นหลังพยายามตีความหลักคำสอนของศาสดาตามที่ตนเชื่อและเข้าใจเพื่อให้เข้ากับแต่ละบริบท จนก่อให้เกิดแตกแยกออกเป็นหลายนิกาย ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้มิได้อยู่ในทุกศาสนา แต่ต่างกันที่ว่าของท่านพุทธทาสท่านได้ประกาศชัดเจนว่า จะเป็นศาสน์ผู้ซื่อสัตย์ของพระพุทธเจ้า และจะไม่ตั้งนิกายใหม่ ฉะนั้นการตัดสินถูกผิดระหว่างท่านพุทธทาสกับ

ฝ่ายอภิปรัชญาและแนวร่วม น่าจะปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของ “ผู้ชมทางสังคม” หรือพุทธ ศาสตนิกรชนทั่วไป ที่จะตัดสินใจเองว่าควรจะ เลือกเชื่อฝ่ายใด

อย่างไรก็ตาม คุณค่าของบทเรียนแห่ง ชีวิตนี้อยู่ที่ว่าท่านมิใช่พวก “เกณส์องบาตร” (ยอมทำตามสิ่งที่ตนไม่รู้เรื่องรูราว) แต่กล้าทำ ตนเป็น “นกนางนวลแตกฝูง” นำเสนอธรรมทัศน์ ในรูปแบบใหม่ เพื่อมุ่งสู่นาคตและความเป็น สากล จะเห็นได้ว่าแต่เดิมมาการสอนศาสนาใช้ วิธีซ้ำซากจำเจและน่าเบื่อหน่าย มิได้หวังผล เพื่อความดับทุกข์ตามอุดมคติของพุทธศาสนา แต่ท่านพุทธทาสพยายามที่ก้าวให้ถึงจุดหมายนี้ จึงปรับกระบวนทัศน์การศึกษาพุทธศาสนา อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ จากผลงานที่ท่านนำ เสนอ ช่วยตอบปัญหาได้อย่างหนึ่งว่า สาเหตุที่ ผู้คนหันเหออกจากศาสนา เพราะภิกษุมิได้ทำ ตนเป็นบุคคลต้นแบบทาง “คุณวุฒิ” และ “คุณธรรม” และวิธีสอนล้าหลัง ไม่มีมุมมองแง่คิด ที่ทันสมัย แต่วิธีการของท่านพุทธทาสกลับนำ เสนอสิ่งแปลกใหม่ แม้จะเป็นเนื้อหาเดิม แต่ถูก นำเสนอด้วยคำพูดและลีลาใหม่ ทำให้ผู้ฟังรู้สึก “ตื่น” และมองเห็นประโยชน์ที่จะนำมาใช้ได้จริง ในชีวิตนี้ จึงชวนให้ติดตามอยู่เสมอ

ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ จาก กระบอกเสียงของคำว่า “สู่ความเป็นสากล” ทำให้นักวิชาการที่รับอิทธิพลมาจากตะวันตกบางพวก พยายามที่จะผ่าตัด “เท้าคนไทย” ให้เข้ากับ “รองเท้าฝรั่ง” แทนที่จะตัดเย็บ “รองเท้าฝรั่ง” ให้เหมาะกับเท้าคนไทย จึงหยิบยกแนวคิด แบบตะวันตกมาใช้ทั้งดุ้น โดยไม่คำนึงถึง ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตและความ เป็นอยู่ของชาวตะวันออก ทำให้ตะวันออกตกอยู่ ได้อาณาานิคมทางความคิดของตะวันตกยึด “ฝรั่ง” เป็นคัมภีร์หรือแบบอย่างที่ต้องปฏิบัติตาม โดย มิได้เฉลียวใจว่าศาสตร์หลายแขนง โดยเฉพาะ

ศาสตร์ทางด้านจิตใจ โลกตะวันออกเจริญมาก่อน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ท่านพุทธทาส เป็นปราชญ์ ผู้พยายามปลดปล่อยอาณาานิคมทางความคิด ให้แก่ตะวันออก ถ้าจะนำวิธีการของตะวันตก มาใช้บ้าง จะถูกปรับเปลี่ยนจนแทบจะไม่เหลือ คราบโคลนให้เห็น แล้วยังนำสิ่งที่ปรับเปลี่ยนนั้น กลับออกไปสื่อสารกับตะวันตกให้เป็นที่ยอมรับ อย่างกว้างขวางอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ท่านอาจถูกวิจารณ์ในแง่ที่ พยายามอธิบายพุทธศาสนาโดยเน้น “กระบวน การทางปัญญา” มากเกินไป ว่า จะสื่อสาร ครอบคลุมชาวพุทธได้ทุกประเภทหรือไม่ ? คือ ชาวพุทธจิตปฏิบัติ ที่มุ่งสนใจประสบการณ์ทาง จิตชั้นสูง ชอบสมาธิวิปัสสนา, ชาวพุทธปราชญ์ ที่มุ่งสนใจพุทธปรัชญา ชอบศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัย แต่ไม่สนใจปฏิบัติธรรม, ชาวพุทธจริยธรรม ที่มุ่งเพียงแต่ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล, ชาวพุทธ พื้นบ้าน ที่มุ่งสนใจในวัตถุมงคล ติดอยู่กับ พิธีกรรม, ชาวพุทธชาตินิยมศาสนานิยม ถือ เพียงว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

จะเห็นได้ว่าถ้าใช้กรอบคิดนี้เป็นตัวตั้ง อาจ จะถูกตั้งคำถามว่ากระบวนทัศน์ของท่านสื่อสาร ครอบคลุมทุกประเภทหรือไม่ ถ้าไม่ครบ อาจถูก ตั้งคำถามว่าจะนำส่วนที่เหลือไปได้ตรงไหน ?

ปัญหาที่น่าจะหยิบยกมาอภิปรายอีก ประเด็นหนึ่ง ถึงแม้จะมีเรื่องราวเกี่ยวกับนักปราชญ์ ท่านอื่นเกี่ยวข้องอยู่ด้วย แต่มีความเกี่ยวข้อง อยู่กับท่านพุทธทาสด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ใน เวทีวิชาการด้านศาสนาบางครั้ง ผู้วิจัยมักจะได้ยิน การกล่าวถึง ท่านพุทธทาส กับ พระธรรมปิฎก โดยนำปราชญ์สองท่านนี้มาเปรียบเทียบกัน แล้ว พยายามที่จะตัดสินสรุปว่าผู้ใดเหนือหรือด้อย กว่ากัน ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าการจะ เปรียบดังกล่าวควรจะกระทำด้วยความระมัดระวัง เพราะปราชญ์ 2 ท่านนี้ ทำหน้าที่ต่างกัน อุปมา ฝ่ายหนึ่ง (ท่านพุทธทาส) เป็นเสมือน “สถาปนิก”

ผู้นำปฎิภาณธรรมในพุทธศาสนา “ออกแบบวิธี นำเสนอ” ด้วยกระบวนการที่คนใหม่ๆ แต่อีกฝ่ายหนึ่ง (พระธรรมปิฎก) เป็นเสมือน “วิศวกร” ที่มุ่ง “สร้าง” (อธิบาย) ตามแบบอย่างที่มีมา ในพระไตรปิฎก ศาสตร์สองแขนงนี้ใช้คนละกติกาก็ไม่อาจนำมาเปรียบเทียบให้เข้ากันได้อย่างสนิทนัก อุปมาฉันใดอุปมาฉันนั้น พระธรรมปิฎกนั้นมีความเป็นปราชญ์ในฐานะ “อรรถกถาจารย์” ผู้สามารถหยิบยกเอาหลักธรรมคำสอนในพุทธ

ศาสนาอธิบายขยายความได้อย่างครบถ้วน และลึกซึ้งในแต่ละแง่มุม มีระบบอ้างอิงที่ชัดเจน ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ ส่วนท่านพุทธทาสมีความเป็นปราชญ์ในฐานะ “นักตีความประยุกต์ใช้” หรือ “ประยุกต์ทฤษฎี” ผู้ทำหน้าที่อธิบายและให้ความหมายเสียใหม่ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน มีความเป็นเหตุเป็นผล น่าเชื่อถือ และสำเร็จประโยชน์ ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้เช่นกัน

11. ข้อเสนอแนะ

หลังจากศึกษา **ชีวิต ผลงาน และ หลักธรรม** ของท่านแล้ว ผู้วิจัยพบว่าท่านทำตนเป็น “ผู้ไม่เกรงใจพจนานุกรม” สร้าง “พจนานุกรมนอกราชบัณฑิต ๔” ขึ้นใช้เอง กลับบัญญัติศัพท์ใหม่ๆ มากมาย เราไม่สามารถค้นหาความหมายของคำเหล่านี้จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ จึงทำให้ขาดอรรถรส ไปอย่างน่าเสียดาย ฉะนั้น เพื่อให้สำเร็จประโยชน์กว่าที่เป็นอยู่ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะว่า น่าจะระดมผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับชีวิต ผลงาน และ หลักธรรมของท่าน รวมทั้งผู้ชำนาญในด้านภาษาและศาสนา มาร่วมกันสร้าง “พจนานุกรมฉบับศัพท์สำนวนพุทธทาส” โดยรวบรวมถ้อยคำสำนวนที่ท่านกล่าวไว้ในที่ต่างๆ มาจัดระบบเป็นหมวดหมู่แบบเดียวกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แล้วอธิบายความหมายของแต่ละคำเหล่านั้นด้วยภาษาง่ายๆ ทันสมัย แต่ให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของท่าน และให้สามารถสื่อสารกับเยาวชนคนรุ่นใหม่และผู้สนใจทั่วไป ถ้าทำได้เช่นนี้ คิดว่าสามารถใช้เป็นเครื่องมือเก็บเกี่ยวภูมิปัญญา จากมรดกทางความคิดของท่านได้ครบถ้วนสมบูรณ์ สามารถนำระบบคิดแบบนี้สื่อสารกับ “ความเป็นสากล” ได้อย่างเป็นระบบครบวงจรยิ่งขึ้น

ส่วนข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรจะได้สนอง “พุทธทาสปณิธานข้อ 3” เรื่อง **ถอนตัวออกเสียจากวัตถุนิยม** เพราะปัจจุบันมุ่งพัฒนาด้านวัตถุ วัดคุณค่ามนุษย์กันที่วัตถุภายนอกจนละเลยด้านจิตใจ จึงก่อให้เกิดปัญหาไม่จบสิ้น อย่าลืมนึกถึงแม้วิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้าถึงขั้น ทำให้ฝนตกลงมาเป็นทองคำได้ คนก็จะยิ่งฆ่ากันตายเพราะแย่งฝนทองคำนั้นอยู่ดี จึงถึงเวลาที่จะลดความคิดเชิงวัตถุนิยมและบริโภคนิยมลง และหันมาเพิ่มคุณค่าด้านจิตใจมากขึ้น แล้วโลกจะน่าอยู่กว่านี้